

AKLIN RÜYASI

ANTİK YUNAN'DAN RÖNESANS'A BATI FELSEFESİ TARİHİ

ANTHONY GOTTLIEB

VakıfBank Kültür Yayınları: 0397
Felsefe: 035

AKLIN RÜYASI
ANTİK YUNAN'DAN RÖNESANS'A
BATI FELSEFESİ TARİHİ
ANTHONY GOTTLIEB

Özgün Adı
Dream of Reason:
A History of Western Philosophy from
the Greeks to the Renaissance

Türkçesi
Ramazan Atıl Karabey

Proje Editörü
M. Halit Çelikyön

Sayfa Uygulama
Yümna Sarıkaya

Kapak Görseli
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Merve Nur Yaman

Son Okuma
Halime Hicret Gültekin

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025
© Anthony Gottlieb, 2017

ISBN 978-625-5848-16-1

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları
Ajansı aracılığı ile VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser
sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr – info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Eylül 2025

AKLIN RÜYASI

ANTİK YUNAN'DAN RÖNESANS'A
BATI FELSEFESİ TARİHİ

ANTHONY GOTTLIEB

TÜRKÇESİ

RAMAZAN ATIL KARABEY

ANTHONY GOTTLIEB

İngiliz düşünce tarihçisi Anthony Gottlieb 1956'da doğdu. Gonville and Caius College, Cambridge ve University College London'da (UCL) öğrenim gördü. 1984-2006 arasında çalıştığı *The Economist* dergisinin uzun yıllar boyunca yazı işleri müdürlüğünü yapan Gottlieb, Harvard Üniversitesi ile New York Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak görev yaptı ve Oxford All Souls College'da öğretim üyesi olarak çalıştı. Gottlieb, City University of New York'ta (CUNY) ve yine New York'taki ihtisas okulu New School'da lisansüstü dersler verdi.

RAMAZAN ATIL KARABEY

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 2013 yılında mezun olan Karabey, yüksek lisansını yine aynı üniversitede 2018 yılında tamamlamıştır. Doktora derecesini ise "Düşünce Yasalarının Kökeni ve Bağlayıcılığı Üzerine Tarihsel Bir Araştırma" başlıklı teziyle yine İstanbul Üniversitesi'nden almıştır. Hâlen Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Karabey'in akademik çalışmaları ağırlıklı olarak mantık felsefesi, mizah felsefesi ve savaş felsefesine odaklanmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
-------	---

Teşekkür	11
----------	----

BÖLÜM I

1 Arketipler: <i>Miletoslular</i>	15
2 Dünyadaki Uyum: <i>Pythagorasçılar</i>	31
3 Kendini Arayan Adam: <i>Herakleitos</i>	49
4 Hiçlik Hakkındaki Gerçek: <i>Parmenides</i>	61
5 Paradoksun Yolu: <i>Zenon</i>	73
6 Sevgi ve Nefret: <i>Empedokles</i>	81
7 Akıl ve Madde: <i>Anaksagoras</i>	93
8 Son Gülen: <i>Demokritos</i>	103
9 Pandora'nın Kutusu Açılıyor: <i>Sofistler</i>	117

BÖLÜM II

10 Felsefenin Şehidi: <i>Sokrates ve Sokratesçiler</i>	139
11 Aklın Devleti: <i>Platon</i>	175
12 Bilginlerin Üstadı: <i>Aristoteles</i>	223

BÖLÜM III

13 Dinginliğe Giden Üç Yol: <i>Epikuroşçular, Stoacılar ve Şüpheciler</i>	281
14 Dindarlığın Limanı: <i>Antik Çağ'ın Sonları ve Orta Çağ</i>	339
15 Yeniden Keşif Yolculukları: <i>Rönesans</i>	399
Sıklıkla Alıntılanan Çeviri Eserlerin Kısaltmaları	421
Dizin	423

GİRİŞ

Yıllar önce bu kitap üzerinde çalışmaya başladığımda bulmayı umduğum son şey, felsefe diye bir şeyin olmadığıydı. Ne var ki ulaştığım sonuç aşağı yukarı bu oldu ve benim için birçok şeyi de daha açık hâle getirdi. Bildiğimi düşündüğüm şeyleri unutmaya kararlı bir şekilde, Batı'nın büyük filozofları olarak görülen, 2600 yıl öncesinin yazarlarının metinlerine göz gezdirmeye koyuldum. Hedefim –arkadaşlarım “deli işi” demek isteseler de kibarca “iddialı” olarak nitelendiriyorlardı– felsefenin öyküsüne bir gazetecinin yapması gerektiği gibi yaklaşmaktı: Nerede olurlarsa olsunlar, hâlâ var oldukları yerde yalnızca birincil kaynaklara dayanmak, genel kabul hâline gelmiş her şeyi sorgulamak ve hepsinden önemlisi, her şeyi elimden geldiğince anlaşılır bir şekilde açıklamaya çalışmak.

Gelenekselleştiği üzere filozoflar olarak aynı kefeye konulan, MÖ 5. ve 6. yüzyıllarda yaşamış ve çeşitli karakterlerden oluşan zengin kadroyu; Sokrates'i, Platon'u ve Aristoteles'i –genellikle bir üçlü olarak paranteze alınırlar fakat aslında bunlar kadar birbirinden farklı üç adam var olmuş mudur?– arşınlayıp Helenistik dönemin entelektüel terapistlerini seyrederken, son dönem antikitenin mistikleri ve okültistleri arasından ilk Hristiyan düşünörlere, Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde mantığa kafayı takmış keşışlere, yine Orta Çağ'ın bilim insanlarına ve ilahiyatçalarına, Rönesans büyücülerine, vizyonörlere, dilbilimcilere, mühendislere, oradan da modern zamanların başlangıcına doğru yolumu bulmaya çalışırken –söylenenlere bakılırsa meselelerin en eskisi olan– “felsefe”nin dokusu gözlerimin önüne serildi. Felsefeyi fizik, matematik ve sosyal bilimlerden, insan bilimlerinden ayırmaya çalışan gelenekselleşmiş [felsefe] tarihlerinin aşırı basitleştirilmiş olduğu sonucuna ulaştım. Genellikle “felsefe” olarak adlandırılan şeyi akademi haritasına düzgünce yerleştirilebilecek tek bir konuyla sınırlamak pek de olanaklı değildi.

Bunun nedenlerinden biri, bu tür haritalardaki yer adlarının değişme eğiliminde olmasıdır. Örneğin Orta Çağ'da “felsefe”, ilahiyatın kapsamına girmeyen her bir teorik bilgi dalını içermekteydi. Newton'ın alanı “doğa felsefesi” idi; bu, 19. yüzyılın ilk yarısında bugünlerde bilim olarak kabul ettiğimiz şeylerin birçoğunu, şimdilerde felsefe olduğunu düşündüğümüz şeylerin ise bir kısmını kapsamak üzere hâlâ geniş bir kullanıma sahip bir terimdi. Felsefi düşünce olarak anılan [düşünme tarzı], doğal olarak alışlagelmiş sınırları aşma eğilimindedir. Onun yol tutkusu ve doymak bilmez merakı genellikle yeni düşünce alanları doğurur ki bu

da harita çizme görevini karmaşıklaştırır. 1. Bölüm’de göreceğimiz gibi, Batı bilimi –ilk “filozoflar” olarak bilinen– birkaç Yunan düşünürün alışlageldiği üzere tanrılardan bahsetmeyi bir yana bırakıp olayların doğal nedenlerini araştırarak kadar aksi olmalarıyla ortaya çıkmıştır. Psikoloji, sosyoloji ve iktisat ise çok sonraları, büyük ölçüde o zamanlar filozof olarak anılan insanların çalışmalarıyla meydana gelmiştir. Aynı yaratım süreci bugün de devam etmektedir. Söz gelimi bilgisayar dilleri, kaynağını uzun yıllar boyunca filozofların en sıkıcı icadı olarak görülen biçimsel mantıktan almaktadır. “Felsefe”nin nasıl yeni sürgünler verdiğinin küçük ama tipik bir örneğini 19. yüzyıl matematikçisi Georg Cantor’da bulabiliriz. Kendisinin sonsuzluğa ilişkin araştırması bilim camiasındaki meslektaşları tarafından sadece bir “felsefe” olarak değerlendirilerek reddedilmiştir çünkü son derece garip, soyut ve anlamsız görülmüştür. Günümüzde ise küme kuramı adıyla okullarda okutulmaktadır.

Gerçekte felsefe tarihi, katı sınırlarla belirlenmiş bir disiplinden ziyade, sıkı bir şekilde sorgulayan düşünüş tarzının tarihidir. Felsefenin, tuhaf bir şekilde diğer disiplinlerden kopuk, saf düşüncenin tefekküre dayalı bilimi şeklindeki geleneksel imgesi, büyük ölçüde tarihin oynadığı bir ışık oyunudur. Bu yanılsama, geçmişe bakış tarzımızdan, özellikle de bilgiyi etiketleme, parçalara ayırma ve yeniden etiketleme eğiliminden kaynaklanır. Felsefi çalışmalar sıklıkla başka disiplinler tarafından sessizce sahiplenilir ve içselleştirilir. Dünün ahlak felsefesi, yarının hukuk bilimi ya da refah ekonomisi olur; dünün zihin felsefesi, yarının bilişsel bilimi hâline gelir. Üstelik bu yol iki yönlüdür; diğer disiplinlerdeki yeni araştırmalar, felsefi merak sahipleri için yeni sorular doğurur. Yarının iktisadi, sonraki günün ahlak filozoflarına malzeme olur. Bu sürekli değişen sınırların bir sonucu olarak felsefi düşünce, çoğu zaman olağanüstü ölçüde “faydasız”mış gibi görünebilir. Bunun temel nedeni, felsefede genel olarak işe yarar olduğu kabul edilen herhangi bir alanın, kısa süre sonra artık “felsefe” olarak adlandırılmamasıdır. Filozofların sanki asla ilerleme kaydetmiyormuş gibi görünmesinin sebebi budur.

Psikolog William James’in bir keresinde felsefeyi “açık düşünmeye yönelik özellikle inatçı bir çaba” olarak betimlediği söylenir. Bu oldukça kuru bir tanım olsa da bildiğim diğer tanımlara kıyasla haklı olmaya çok daha yakındır. Doğrudur, çoğu insanın felsefeyi düşündüğünde aklına gelen ilk şey açıklık olmaz. Filozofların açık düşünme girişimlerinin çoğu zaman bir şekilde geri teptiği inkâr edilemez. (Örneğin Heidegger’i ortaya çıkarmaktan sorumlu herhangi bir özne dünyaya bir özür borçludur.). Yine de William James felsefeyi bu şekilde betimlemekte haklıydı. En karanlık temsilcileri bile bir şeyleri anlamlandırmak için çaba harcarlar, onları filozof yapan da işte bu çabadır. Bu çabalar kimi zaman karşılıksız kalsa da genellikle karşılığını bulmaktadır.

Felsefi düşünceye “inatçı” demek özellikle yerinde olurdu. Bertrand Russell felsefeyi bir keresinde “olağanüstü dik kafalı” olarak nitelendirmişti. Zira onu diğer düşünce türlerinden ayıran şey, pratik açıdan mantıksız görünse bile geleneksel cevapları kabul etmek konusunda isteksiz olmasıdır. Filozofların genellikle böylesine eğlence konusu olmalarının nedeni budur. En eski Yunan felsefe tarihçileri bu durumun farkına bizden çok daha iyi varmışlardı; kitapları bazıları gerçekten doğru olabilecek, büyük çoğunluğu ise uydurma olsa da son derece isabetli, gülünç anekdotlarla doluydu. Böyle hicivlere alınmak, felsefenin özündeki espriyi kaçırmaaktır. Filozoflar, yaşadıkları dönemde genel kaniya uygun olan şeylere kaşlarını kaldırarak bakmışlardır. Esprinin vurucu kısmı ise “genel kanı”nın olağandışı ölçüde karışık olduğunun anlaşılmasıdır. Elbette kimi zaman espri amacına ulaşmaz, sonunda gülünç duruma düşen filozof olur ancak bu risk bu işin doğasında vardır.

Aklı sorgulamayı dik kafalı bir biçimde sınırlarına kadar zorlama girişimi çoğu zaman başarısız olmaya mahkûmdur, bu olduğunda felsefi düşünceyi harekete geçiren aklın rüyası sadece bir hayalden ibaret görünür. Geri kalan zamanlarda ise büyük bir başarıya ulaşır, rüya da verimli bir ilham kaynağı olarak karşımıza çıkar. Bu kitap, MÖ 6. yüzyıldan başlayıp Rönesans’a kadar aklın söz konusu rüyasının her iki yanını da göstermeye çalışıyor. İkinci cilt ise –*Aydınlanma Rüyası*– Descartes’tan Fransız Devrimi’ne kadar bu öyküyü devam ettiriyor.

Aklın Rüyası’nın bu yeni baskısında, orijinal baskının son bölümü kapsamlı bir şekilde gözden geçirilip iki bölüme ayrıldı. Diğer bölümlerde de birkaç küçük değişiklik yapıldı.

TEŞEKKÜR

Birçok akademisyen yorum, öneri ve eleştiride bulunarak ya da sorularımı yanıtlandırarak bana yardımcı oldu: Jonathan Barnes'a, merhum Walter Burkert'a, Brian Copenhaver'a, merhum Peder Copleston'a, John Dillon'a, merhum Sir Kenneth Dover'a, Anthony Grayling'e, Jim Hankinson'a, Edward Hussey'e, Sara Lipton'a, John Marenbon'a, merhum W. V. Quine'a, John Vallance'a ve merhum Martin West'e büyük bir minnet borçluyum. Diğer yardımlar ve cesaretlendirmeleri dolayısıyla Oliver Black'e, merhum Daniel Boorstin'e, Ray Monk'a, Andrew Rashbass'a, Matt Ridley'e, Ieene Smith'e –bu kitap onun fikriydi– merhum Sir Peter Strawson'a ve Miranda Seymour'a minnettarım. *The Economist*'in halef-selef editörleri Rupert Pennant-Rea ile Bill Emott, bu kitap üzerinde çalışmam için uzun süreli izin kullanmama izin verdikleri için bir teşekkürü hak ediyorlar.

BÖLÜM I

ARKETİPLER

MİLETOSLULAR

Tüm bunları kimin başlattığından kimse asla emin olamayacak. Belki de felsefeyi zavallı bir dâhi icat etmiş ve ardından, kendini gelecek nesillere tanıtamadan yazılı olmayan tarihin derinliklerine karışmış olabilir. Böyle bir kişinin var olduğunu düşünmek için bir neden yok ama olsa da olmazdı. Kendisinden önce başka sahte başlangıçlar olmadığından emin olunamasa bile, neyse ki en azından felsefeye bir başlangıç yapıldığına dair kayıtlar elimizde bulunuyor.

Bugünlerde kütüphanelerde ve üniversitelerde kendileri hakkında ciddiyetle çalışmalar yürütülüyor olsa da bilinen ilk filozofların büyük bir çoğunluğu, gösteri dünyasının bir dalı olarak görülebilecek alanlarda üne kavuşmuşlardır. Genellikle gösterişli giysiler içinde halkın karşısına çıkmış, nutuklar çekmiş, şiirler okumuşlardır. Bu gibi gösteriler; yoldan geçen dinleyicilerin, sadık takipçilerin ve kimi zaman da alaycı kimselerin dikkatini çekmiştir. Söz konusu kişilerden bazıları ise diğerlerinden daha dışa dönüktü. Bir uçta gezgin bir şair olan, “Altmış yedi senedir Yunanistan topraklarını bir aşağı bir yukarı gezerek derdimi anlatıyorum.”¹ diyen –bunu söylediği sırada doksan iki yaşında olduğu düşünülüyor– Ksenophanes bulunmaktadır. Diğer uçta ise kendisinin kibirli ifadesiyle tüm bilgilerden ve onlara kulak veren kalabalıklardan nefret eden, muhtemelen kendini yalnızca kendine saklayan gururlu bir aristokrat olan Efesli Herakleitos –antik dönemde “karanlık”, “gözü yaşlı” ve “müphem” olarak bilinir– yer almaktadır. İlk filozofların büyük bir çoğunluğu bu iki uç arasında bir yere düşmekteydi. Tüm bunlar 5. ve 6. yüzyıllarda; şimdilerde Yunanistan, Türkiye ve İtalya’nın bulunduğu bölgelerde gerçekleşmekteydi.

Bugün bu insanlar genellikle “Pre-Sokratikler” olarak anılıyorlar; bu adlandırma, onların neredeyse tamamının, 19. yüzyıldaki bazı tarihçilerin talihsizlik olarak gördüğü, Sokrates’ten (MÖ 469–399) önce doğmuş olmasını ifade eder. Bu künyeyi üzerlerinde bırakabiliriz ancak gerçekte onlar, Sokrates operasının basit bir açılış bölümü olmaktan fazlasıyla uzaktılar. Onlar, Nietzsche’nin dediği gibi, kendilerinden sonraki bütün felsefenin arketiplerini icat etmişlerdi.² Aynı zamanda, o günlerde felsefeyle hemen hemen aynı anlama gelen bilimi de icat etmişlerdi.

1. Diogenes Laertius, *Lives of the Philosophers*, IX, 18, LOP, cilt 2, s. 427.

2. Nietzsche, *Philosophy in the Tragic Age of the Greeks*, çev. Marianne Cowan, Gateway Editions, 1962, s. 31.

Bu mucize insanlar aniden gökten zembille inmedi. 6. yüzyıl Yunanistan'ı da zamanın başlangıcı değildir; belki de başlangıcı daha önceki dönemlere, temel Babil geometrisine ya da erken Yunan dinine dayandırmak için bir gerekçe sunulabilir. Her ne kadar iyi düşünürler olsalar da Pre-Sokratiklerin düşünmeyi icat etmedikleri, onlardan daha önceki kimi çabalara göz atmanın onların fikirlerini açık kılmaya yardımcı olabileceği söylenebilir. Ne var ki her şeyin tarihinden değil, felsefe tarihinden bahsediyoruz ve bir yerden başlamamız gerek.

Başlangıç noktası, Küçük Asya (bugün Türkiye) kıyısında yer alan İyonya şehir devletlerinden biri olan Miletos'tur. MÖ 6. yüzyılda, Thales'in, Anaksimandros'un ve Anaksimenes'in yetiştiği dönemde Miletos, kuzeyde Trakya'da ve Karadeniz çevresinde birçok kolonisi; ayrıca güney İtalya, Doğu ve Mısır'ın bazı bölgeleriyle ticari bağlantıları olan zengin bir deniz gücüydü. Burası, bazı insanlara daha sonraları Aristoteles'in felsefe için bir ön koşul olduğunu öne sürmekten pek hoşlanacağı serbest zaman tanıyan, bayındır bir yerdi. Aristoteles yukarıda anılan tarihten iki yüzyıl sonra söz konusu Miletoslu bu üç adamdan birkaç kez bahsetmiştir. İlk Yunan düşünürlerini dünyanın doğaüstü varlıklar tarafından yönetildiğini düşünen *theologi* ve bunun yerine görünüş itibarıyla düzensiz olan dünyayı daha basit ve kişileştirilmemiş ilkelerle açıklamaya çalışan *physici* (doğa filozofları) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Aristoteles, Miletosluların ilk *physici* olduğunu söylemiştir.

Pre-Sokratikler fikirlerinin birçoğunu halka açıklamakla beraber bunları kalemle de almışlardır fakat bugün geriye kalanlardan bunların mahiyetini anlamak son derece güçtür. Yazıları zamanla paramparça olmuştur, kurtulabilenler varsa da bunlar yalnızca kısa fragmanlar hâlinindedir. Akademisyenler yaklaşık 2000 yıldır birkaç tümceden biraz daha uzun metin parçaları üzerinde kafa yormakta, orada burada buldukları birkaç sözcüğü didik didik etmekte ve büyük ölçüde ikincil kaynakları temel almaktalar. En azından doğruluk sınaması yapmak için söz konusu parçalara ilişkin bazı antik yorum yapıtlarına güvenilebilir. Ne var ki bunların en iyileri dahi Pre-Sokratiklerin yaşadığı dönemden nesiller hatta yüzlerce yıl sonra yazılmıştır. Genellikle güvenilirmez ama oldukça eğlenceli bir biyografi yazarı olan Diogenes Laertios'un (MS 3. yüzyıl) yazıları gibi ikincil –ve üçüncül– kaynaklara şüpheyle yaklaşılması gerekmektedir. Diogenes, önüne gelen her hikâyeyi sorgusuz sualsiz yutan, dikkatsiz bir tarihçi balinası gibiydi.

Bu uyarıları göz önünde bulundurarak Miletoslu Thales'i ele alalım. Thales, Antik Yunanistan'da pek çok şeyle ünlüydü; bunların en ünlüsü ise aslında hiç yapmadığı bir şeye, MÖ 585 yılındaki Güneş tutulmasını sözüm ona öngörmesine dayanıyordu. Tutulma Miletosluların doğudaki iki komşusu –Lidyalılar ve Medler– arasında gerçekleşen bir savaş sırasında meydana gelmiş, bu da dramatik etkisini artırmıştı. Bu olay, Thales'e entelektüel servetini kazandırmıştır. Savaşçı-